

- מבוא.....2
- פרק 1 – אלים פופולריים בתקופה ההלניסטית במזרח התיכון.....3
- (סוריה- ישראל – מצרים).....3
- פרק 2 – סקירת ממצאים משלושת האתרים..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- תל אנפה..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- תל דור..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- חרייב..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- פרק 3 – עדויות לאלים במקורות אחרים..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- פרק 4 – מאפייני האלים..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- סיכום ומסקנות..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- ביבליוגרפיה:..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.
- נספחים..... שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.

מבוא

עבודת מחקר זו תתמקד בנושא האלים הפופולריים באזורה של ארץ ישראל תחת השלטון ההלניסטי, אשר התחיל עם כיבושו של אלכסנדר מוקדון בשנת 332 לפנה"ס מידיהם של הפרסים, והסתיים בשנת 63 לספירה. בעבודה זו ארצה להתחקות אחר האלים שהיו הכי פופולריים בתקופה זו באזור זה (ארץ ישראל) ומה היו המאפיינים שלהם. כמו כן, אבדוק זאת לאור ממצאים ארכיאולוגיים ייחודיים והם – צלמיות החרס שהתגלו במס' אזורי חפירות בישראל ושיוכו לתקופה ההלניסטית.

שאלת המחקר: איזה אלים היו הכי פופולריים בארץ ישראל בתקופה ההלניסטית, בהתבססות על

השוואה בין צלמיות החרס שנמצאו בארץ ישראל ושיוכו לתקופה זו?

שיטת המחקר תתבסס גם על השוואה בין צלמיות החרס, וגם על השוואה בין המקורות ההיסטוריים שנוגעים לאלים הידועים כפופולריים בתקופה זו, על מאפייניהם, תפקידם, הסמל שלהם ודמותם הפיזית. האתרים בהם אתמקד:

תל אנפה – זהו תל ארכיאולוגי ליד עמק החולה, נמצא בתוך שמורת טבע. בתל עצמו נמצאו שרידים ממספר תקופות: התקופה הכלקוליתית, תקופת הברונזה, התקופה הפרסית והתקופה ההלניסטית. יישוב זה היה חשוב מאוד בשל מיקומו האסטרטגי על נתיב הסחר בין בקעת החולה דרך דמשק וצור. התקיימו בתל אנפה 9 חפירות בין השנים 1968-1973, מטעם אוניברסיטת מיזורי, ובשנים 1978-1981 מטעם אוניברסיטת מישגן.

ע"פ הממצאים, נראה כי הישוב הגיע לשיאו במהלך התקופה ההלניסטית, מעין אקרופוליס, ותפקידו היה בעיקר מסחר ברחבי הממלכה הסלאוקית. בחפירות התגלו ממצאים רבים – מטבעות, כלי חרס, זכוכיות, עיטורי זהב, פסיפס, צלמיות – חלק מהממצאים יובאו ע"י תושבי העיר מערי יוון אסיה הקטנה. לאחר התפוררותה של הממלכה הסלאוקית, הוחרב היישוב במהלך המאה ה-1 לפנה"ס. החפירות נוהלו ע"י שאול ס' ויינברג¹.

המשיכה לקיום חפירות בתל אנפה נבע לא רק מעושרו ממצאיו, אלא גם בשל צביונו היווני של השרידים. הסיכוי שניתן יהיה לעמוד על הקשרים ששררו בין יוון ובין המזרח הקרוב בתקופה ההלניסטית היה המניע העיקרי לחפירות באזור זה².

תל דור – העיר דור הינה עיר כנענית פינקית, ונזכרת במקורות ההיסטוריים עוד מימיו של רעמסס השני (1300 לפנה"ס לערך). עיר זו נזכרת גם במקרא, ואף נכבשה בידי דויד המלך. בתקופה הפרסית הייתה דור בידי הציידונים, ובתקופה ההלניסטית הייתה דור עיר קטנה ובה מבצר חשוב. החשמונאים, לאחר מכן, שלטו בדור, שנכבשה בידי המלך אלכסנדר ינאי החשמונאי, עד כיבושו של פומפיוס, ואז זכתה העיר למעמד אוטונומי ואף טבעה מטבעות משלה.

¹ תל אנפה, "האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל", כרך 1, 2008 עמ' 42-46.
² שאול ס' ויינברג, חפירות בתל אנפה, קדמוניות: רבעון לעתיקות ארץ-ישראל וארצות המקרא, ג' [3], 135, 1970. (להלן: ויינברג, חפירות)

פרק 1 – אלים פופולריים בתקופה ההלניסטית במזרח התיכון

(סוריה- ישראל – מצרים)

התקופה ההלניסטית במזרח התיכון התחילה בשנת 332 לפנה"ס עם כיבושו של אלכסנדר מוקדון, ונסתיימה ב- 63 לספירה. אלכסנדר מוקדון כבש את האזור שהיה ברובו בידי הפרסים, אזור ארץ ישראל נכנע כמעט ללא התנגדות, במיוחד ערי החוף. התקופה ההלניסטית באזור נחלקה לאורך השנים ע"פ שושלות הלניסטיות – סלאוקים, תלמיים. פרק זמן זה הינו עלום במיוחד, בעיקר מבחינה ארכיאולוגית, אך ידוע לנו כי בתקופה זו נעשה מיזוג בין התרבות המזרחית מקומית לבין התרבות היוונית חיצונית בחדרה בעקבות הכיבוש ההלניסטי.

אזור מזרח תיכון ידע כיבושים ומלחמות רבות בתקופה הזו, במיוחד הציר עליו ישנה ארץ ישראל, קרבות עקובות דם על שליטה באזור זה השפיעו בצורה מעניינת על ענפי הרוח והאמונה של התושבים באזור זה³. גם מן ההיבט הארכיאולוגי וגם מן ההיבט ההיסטורי, קשה, במיוחד בתקופה ההלניסטית במזרח התיכון, להתוות גבולות תרבותיים, דתיים, אתניים ופוליטיים בין חבלים שכנים, ועל כן אדון באופן כללי באלים הפופולריים באזור זה והמאפיינים שלהם.

הקשרים שבין העולם היווני למזרח תיכון החלו עוד לפני הכיבוש של אלכסנדר מוקדון, אך קשה להתחקות אחריהם בתקופת השלטון הפרסי באזור. לאחר הכיבוש המוקדוני, ניתן למצוא עדויות להגירה של יוונים רבים לאזור אגן הים התיכון וייסודן של ערים הלניסטיות ומושבות צבאיות. אחד הגילויים הבולטים להלניזציה באזור המזרח התיכון -א"י, סוריה ומצרים, הוא ייסודן של ערים מקומיות ע"פ מסורות מהמיתולוגיה היוונית והפנתאון היווני.

לדוגמא: הרקולס הגיע לנמנען ושם נרפא, מכאן השם של עכו (אקו ביוונית פירושו מרפא) – מגמה זו הייתה שכיחה וקישרה לרוב בין ערים לאלים מתוך הפנתאון היווני וגם הפנתאון של האלים המקומיים⁴.

האלים והפולחנים הדתיים חדרו להווי הדתי באזור – זאוס האולימפי, אפולו, ארמיס, אפרודיטה, הרקולס ועוד – נעשו חלק מקווי המתאר של אורח החיים הדתי באזור, אך לצדם המשיכו להתקיים גם פולחניים של אלים מזרחיים עתיקים, עד לסוף התקופה הפגאנית – 63 לספירה. תהליך שילובם של האלים היוונים עם המקומיים היה חלק מתהליך מיזוג תרבויות שכבר הזכרתי, בין מזרח ליוון, ולאורך הזמן ניתן להבחין בטשטוש הולך ומתגבר שבין האלים המזרחיים ליוונים. אין לשכוח, כי הדת היוונית, עוד מהתקופה הקלאסית, זיהתה אלים נוכריים כאלים מהפנתאון היווני ואף "סיפחה" אותם למיתולוגיה היוונית הרשמית. בשל סבלנותה הרבה של הדת היוונית כלפי דתות אחרות, היה ניתן למזג בתוכה אמונות ופולחנים מדתות אחרות ללא כל חשש מפגיעה במעמד הדת היוונית⁵.

ראוי לציין כי לא אציג את כל האלים ואת גלגולי האלים, אלא את האלים העיקריים והיסודות הבסיסיים שלהם, על מנת למצוא בסיס של מאפיינים לאלים אלו בתקופה זו.

³ שם, עמ' 7.

⁴ גיא ד' שטיבל, "פה ושם בארץ ישראל: בעקבותיו של אלכסנדר מוקדון בארץ ישראל", בתוך: ישראל וארצו, עורכים: יוסף גייגר, חנה מ' כותן, גיא ד' שטיבל, האוניברסיטה הפתוחה, 2009. (להלן: שטיבל, פה ושם)

Asher Ovadia and Sonia Mucznik, Worshipping the gods: art and cult in Roman Eretz Israel, 2009 (see: 5 Ovadiha, Mucznik, Worshipping)